

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫН КЕСИПТИК КОМПЕТТЕНТҮҮЛҮКТҮН НЕГИЗИНДЕ ОКУТУУ ЖАНА АНЫН ДИДАКТИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ

Кыргыз адабиятын компетенттүүлүктүн негизинде окутуу студенттерде талап кылынган компетенцияларды калыптандыруу үчүн кредиттик технологияда аталган жөндөмдөрдү көндүм катары жолго коюучу методдорду пайдаланып, практикалык ишмердүүлүктө таанып-билүүнүн түрдүү методологиясын, чыгармачылыктын көп кырдуу табиятын студенттин өздөштүрүүсүнө толук жетишүү дисциплиналардын туура бөлүнүшүн, ар биринин аткара турган миссиясын да тактоо зарылдыгын көрсөтүүдө. Ырас, окутулуп жаткан кыргыз адабияты сабактары бир гана миссияны көздөбөй тургандыгы белгилүү. Бирок алардын көп баскычтуу педагогикалык иш-аракетинде келечекте филолог адистин модели туруп, реалдуу турмуштук шартта өз кесиби боюнча ири ийгиликтерди жарата алган, демилгечил, социалдык-психологиялык жүрүм-туруму таасирдүү, өзүн-өзү өнүктүрө алган инсанды калыптандыруучу максаттарда өз ара интеграцияланышы керек. Ошондой эле кыргыз адабияты сабактары көркөм-эстетикалык баалуулуктарды аныктоодо улуттук бийиктиктер менен чектелбей тургандай эстетикалык нарк-насилди дүйнөлүк цивилизациянын өнүгүшү, маданий процесстердин жаңылануусу, адабий чөйрөдө болуп жаткан жаңылануулар, социалдык коомчулукка таасирдүү болуп жаткан утурумдук көрүнүштөр менен адабий-эстетикалык дөөлөттөрдү студенттерге түшүндүрүү менен гана

чектелбестен, *филолог адис аны өзүнөн кийинки муунга, зарыл болсо замандаштарына да үйрөтүүгө жол чаап берүүсү* зарыл. Мында кыргыз адабияты сабактары филолог адиске жалпы адамзаттык көркөм-эстетикалык баалуулуктардын туундусу катары ушул мезгилге келип жеткен эстетикалык табиттен улуттук жана дүйнөлүк адабий чыгармачылыкты кароого, өз ара салыштырып артыкчылыгын аныктоого, социалдык-психологиялык талаш-тартыштуу кырдаал түзүлсө, жалпы адамзаттык көркөм-эстетикалык дөөлөттөргө артыкчылык берүүгө, дайыма көркөм чыгармага тартыкты принципте мамиле кылып, өзүнүн илимий-теориялык билимин колдонуп далилдөөгө, ар түркүн адабий жана искусство агымдарынын артыкчылыгы менен кемчилдигин көрсөтө алууга, көркөм чыгарманы жанрына карап талдоо жүргүзүүдө мыйзамченемдүүлүктөрүн таап, ынанымдуу чечмелеп берүүгө көнүктүрүүчү сабактарды – *чыгармачыл өнөрканаларды* түзүү милдетин аркалап турат.

Кыргыз адабияты сабактары студенттин компетенцияларын ушул тапта практикаланып жаткан лекция жана практикалык сабактар менен калыптандыра албайт, бул окутуу мазмунун филолог адистин окуу ишмердүүлүгү аркылуу жетиле турган бардык окутуу формаларына иреттүү жайгаштыруусун талап кылат, б. а. *чыгармачыл өнөрканалар* кредиттик сааттар менен өлчөнсө да, өз ичине окуудан тышкаркы

иштерде – студенттердин чыгармачыл мекеме-уюмдар менен кызматташуусун, илимий чыгармачыл иштерге катышуусун, студентти уюун-зоок, конкурс, фестивалдарда чыгармачыл мүмкүнчүлүгүн көрсөтүүсүн, акын-жазуучулардын чыгармачыл кечесин уюштуруусун, түрдүү республикалык жана эл аралык адабий сынактарда күчүн сынап көрүүсүн, ж. б. иш чараларда аткарылган иштер менен бирге коомдук-социалдык турмушта керектелүүчү жөндөмдөрдү комплекстүү окутуу системасы гана чече алат. Кыргыз адабияты сабактарын гуманитаризациялоо компетенттүүлүк негизде окутуу мазмунуна филолог студенттин өз алдынча аракеттенүүсүн да шарттайт. Тактап айтканда, компетенцияларды калыптандырууда студентти субъекти катары кабылдоо окутуу системасын демократиялаштырууну - өзгөчө кандай сабак болбосун ойлордун көп түрдүүлүгүнө эркиндик берүү, адабий анализдөө принциптеринде методологиялык жактан плюрализмди сактоо, окуу процессинде негизги жана вариативдүү ойлоо маданиятын иштеп чыгуу, студенттин жеке байкоолоруна кысым көрсөтпөстөн аны далилдөөгө мүмкүнчүлүк түзүү, ж. б. кесиптик билим берүүдө анча өнүкпөгөн окутуу формаларын логикалуу пайдалануу чеберчилигине ээ болууну милдеттендирүүдө. Дүйнөлүк кесиптик билим берүү системасында аныкталгандай, мунун баары тигил же бул сабакта колдоно коюучу ыкмаларга, чыгармачыл мугалимдер иштеп чыккан методикалык усулдарга кирбейт, тескерисинче ал филолог адисти компетенцияларын калыптандырууда туруктуу аткарыла турган иш чаралар – окутуунун жаңы формалары болуп белгиленүүдө. Себеби, *билим берүүнү гуманитаризациялоо* жогорку кесиптик билим берүү тармактарын кучагына албастан, ал *орто билим берүү мекемелеринде филолог мугалим пайдалануучу дидактиканын бирдиктүү мазмуну* да болуп берет.

Эми кыргыз адабияты боюнча дисциплиналар аркылуу филология багытында “кыргыз тили жана адабияты” жогорку кесиптик билим берүүдө бакалаврлардын билимин **фундаменталдаштыруу** маселесине токтолсок, бул дүйнөлүк кесиптик билим берүүдө өтө маанилүү орунда турган принциптердин бири болуп саналат. Бул принципке орус окумуштуулары да өзгөчө басым коюу менен мамиле тургандыктарын да айтпай кетүүгө болбойт. Маселен, А.В.Хуторской адамзат калыптандырган илимий-теориялык ойлорду жокко чыгаруу мүмкүн эместигин, аныкталган теориялык түшүнүктөр менен азыркы мезгилдеги жаран сөзсүз куралданышы керектигин, ал тургай азыркы мезгилде эскирип калган көз караш, концепциялардан да маалыматы болушу зарылдыгын, өзү тандап алган кесипке ылайык жаңылануу процессин түшүнүп баалашын, мындай шартта керексизден керектүүнү айырмалап билүүсүн негизги компетенциялар катары аныктаган болсо [1], кыргыз адабияты илимий деңгээли айкындалып бүткөн фундаменталдуу базасына, совет доорунда тоталитардык бийликтин таасири менен жазылган илимий-теориялык изилдөөлөрүнө, негизги окуу китеби катары колдонулуп келе жаткан К.Артыкбаев, М.Борбугулов, А.Садыков, ж. б. окуулуктарына дагы бир сыйра талдоо жүргүзүү менен адабий-теориялык, көркөм-эстетикалык илимий наркын кайрадан түзүү, өзгөчө социализмдин кысымында **фактологиялык мазмунда жазылган касиетинен ажыратып**, чыныгы *аксиологиялык нарк-насилде студентке жеткирүү* милдети бар экени ачык байкалат. Тагыраак айтканда, кыргыз адабиятынын илимий-теориялык жактан **фун-**

даменталдаштыруу тигил же бул илимий концепцияга артыкчылык берүү эмес, филологиялык кесиптик билим берүүдө ар бир көз караштын оң жана терс жактарын адабий-теориялык изилдөөлөр аркылуу “далилдөө”, ал агымдын же көз караштын чыгыш тенденцияларына эбак белгилүү болгон илимий-теориялык ойлордун негизинде объективдүү баа берүү, ар бир агымдын пайда болуу себептерин көрсөтүү, анын ири жетишкендигин айкындай алган чыгармаларга талдоо жүргүзүү, көркөм ойлоого, эстетикалык дөөлөттөргө, конкреттүү жанрга, чыгармачыл ой жорумдун индивидуалдуу сапатын айкындаган стилге, ж. б. новатордук табылгаларына баа бере алган окуу жүгү, анын базасын түзгөн адабият теориясынын негизинде филолог адистин системдүү ойлоосун тарбиялоо болуп саналат. Кыргыз адабияты боюнча сабактарды фундаменталдаштыруу мурдатан иштелип чыккан адабий теориялык “аныктамаларды” ошол турушунда студентке сунуштоо эмес, тескерисинче студенттердин талкуусуна салып, ар биринин ошол көз карашка карата мамилесин, оң жана терс пикирин билүү, буга чейин кеткен ошол “аныктамалардын” катасын студенттердин өзүнө таптыруу, б. а. ар бир студентти өз көз карашында туруп, тарыхый принципти эске алуу менен саясий-социалдык, коомдук-экономикалык факторлордун алкагында жеке чыгармачыл изилдөөсүн жүргүзүүгө үйрөтүү, филолог адиске таандык компетенцияларды калыптандыруу менен реалдуу турмушта кездешүүчү ошол сындүү кырдаалдарда жол таап кетүүгө даярдоо вазыйпасын чечүү милдетин аркалайт. Мунун өзү кыргыз адабияты сабактарын фундаменталдаштыруу аркылуу ушул тапта окуп жаткан “Адабият таанууга киришүү”, “Адабияттын практикаму”, “Адабият теориясы” жана “Кыргыз адабий сыныннын тарыхы” дисциплиналарына теориянын өзүн илимий-практикалык мазмундук жаңылануу зарылдыгын көрсөтсө, өзгөчө окуу пландарына илимий-теориялык жактан кескин жаңыланган толуктоолор жана аларды ишке ашыруучу окуу китептери, окуулуктар, окуу-методикалык база керек экендигин ачыкка чыгат.

Кыргыз адабияты боюнча сабактардын профессионалдык мазмуну, б. а. филологиялык багытта кыргыз тили жана адабияты боюнча жогорку кесиптик билим берүүнү **профессионалдаштыруу** ушул тапта окутулуп жаткан “Кыргыз эл оозеки чыгармачылыгын тарыхы”, “Байыркы мезгилден XIX кылымга чейинки кыргыз адабияты”, “Акындар чыгармачылыгын тарыхы”, “XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы” жана “Соңку кыргыз адабияты”, ж. б. ушул сыяктуу компетенттүүлүк парадигмасы аныктаган принциптерге ылайыктоо зарылдыгы коюлууда. Анын **биринчиси**, А.В.Хуторской белгилегендей, *кесипке карата түзүлгөн социалдык, студенттин жарандыгын калыптандыруучу дүйнө таанымдык, компетенцияларга ээ болуу мүмкүндүгүн түзүүчү методикалык маселелерди жөнөтө салуучу факторлорго* негизделиши керек болсо [2], **экинчиси** - филолог адистин кыргыз адабиятына таандык илимий-теориялык мазмунду, анын ичинде пайда болгон көркөм-эстетикалык табылгаларды, анын жаралуу, калыптануу жана өнүгүү тарыхын, идеялык, поэтикалык жаңылануу кубулуштарын, адабий процессте болгон тенденциялардын мыйзамченемдерин, аларды талдоо принциптерин өздөштүрүү, ал эми **үчүнчүсү** – методикалык, б. а. студенттин *жеке анализинен синтезге өтүү*, буга чейин колдонулуп келген аныктаманын чындыгына жетүүчү долбоордук же презентациялык иштер,

маанилүү түшүнүктөрдүн студенттик аудиторияда моделдештирилиши аркылуу профессионалдык компетенцияларга ээ болуучу иш чаралардын системалуу аткарылышы менен толукталат [3]. Кыргыз адабияты боюнча билим берүүдө адистештирилген дисциплиналар аркылуу компетенцияларды калыптандырууда ар бир саатта белгилүү бир көндүмдөрдү пайда кылуучу көркөм-адабий жана эстетикалык дөөлөттөрдү өздөштүрүү мазмунун аныктап, анын натыйжасында профессионалдык компетенттүүлүктүн ар кыл сапаттык белгисин көрсөтүүчү *таанып-билүүчүлүк, коммуникативдик жана аксиологиялык ишмердүүлүктү* колдонуу чөйрөсүн, социалдык жактан керектөө муктаждыгын жөнгө салуучу **методикалык, маалымат каражаттарын жана технологиясынын өздөштүрүү ык-усулдарын**, өз ишинде колдонууну адат катары пайдаланган студенттин *рационалдуу иш аракетин* колдогон **илимий-практикалык окутуу үйрөтүү технологиясын** жетекчиликке алмакчы. Ошондой эле кыргыз адабияты боюнча билим берүүнү профессионалдаштыруу турмуштун бардык кырдаалында керек болуучу билимди аныктоо милдетин да өз алдына коюп, анын негизинде филолог адис өмүрүнүн бардык этаптарында чыгармачылык менен колдонуп, зарылдыгына жараша аны өнүктүрүүгө, өзгөчө аны рухий байлык, энциклопедиялык билим, глобалдуу ойлоноуда “таяныч чекит” катары пайдаланууга мүмкүнчүлүк түзүү зарылдыгы менен коштолот. Анткени анын профессионалдык деңгээли качан жаш филолог адис турмуштук практикада ири ийгиликтерди реалдуу багындыра алганда гана көрүнөт. Ошондуктан кыргыз адабияты боюнча сабактардын студентке сунушталган мазмуну кыргыз адабиятына таандык маалыматтарды берүү, б. а. окуу планына бардыгын жайгаштыруу эмес, филологдун кесиптик ишмердүүлүгүнө тикелей таасири тие турган, реалдуу турмуштук шартта филолог катары бардык ишмердүүлүктө керектөөчү, ошондой эле филологдун кесиптин маданиятына (бардык тараптан сабаттуу болушуна) кам көрө алган, практикалык чыгармачыл ишмердүүлүккө негизделген, адабий-маданий маанилүү көрүнүштөрдө (мисалы жарыяланган конкурстарда) өзүн көрсөтүүгө, чыгармачылык мүмкүнчүлүгүн далилдөөгө, филологдун кесиптик чеберчилигин аныктоочу концептуалдык долбоорлорго, ал тургай эл аралык деңгээлде болуп жаткан медиа кастингдерге катышууга шарт түзүүчү билим болууга тийиш. Демек, кыргыз адабияты боюнча билим берүүнүн доктринасын иштеп чыгууда адабий чыгармачылыкты болуу менен жолго койгон көркөм сөз каражаттарын толук пайдаланууга мүмкүнчүлүк түзгөн тилдик (лингвоэтикалык) жана кептик (риторико-коммуникативдик) даярдыктардан өткөрүү, окутууда практикалык иштердин мазмунун ушул багытка буруу менен жаңычыл окуу-методикалык окутуу формаларын, ык-усулдарды комплекстүү пайдалануу технологиясын иштеп чыгуу зарылдыгы турат. Бул технологиянын максаты студенттин кыргыз адабияты боюнча билимин жогорку баскычка чыгаруу, б. а. кыргыз адабиятын башка адабияттар менен салыштырып үйрөнүүгө, салыштырууда типологиянын ички, эл аралык деңгээлде колдонулган методикасында иштөөгө, адабий билим берүүнүн максатын жана мазмунун түзүүдө дүйнөлүк филологиялык илим жетишкен изилдөө технологиясын кыргыз адабиятынын базасында ишке ашырууга, кыргыз адабиятынын проблемаларын таанууда билингвизм системасына өтүүгө,

ал аркылуу адабий ишмердүүлүгүн чет өлкөлөрдө жүргүзүүгө шарт түзүүчү окутуу технологиясын окуу процессине киргизүүгө багыт алуу маселеси күн тартибине коюлат. Анткени, азыркы мезгилде кыргыз билим берүү системасын дүйнөлүк билим берүү технологиясынын контекстинде кароо күч алып бара жатат, кыргыз адабияты боюнча адистик билим берүү андан тышкары калуусу мүмкүн эмес. Башка предметтердей эле кыргыз адабияты инсанга багыттап окутуу концепциясын башкы орунга коё тургандыгын таанымасак, анда компетенттүүлүккө негиздеп окутуу маселеси кыргыз филологунун чет элде иштеп келүү кызыкчылыгын, чет элдик окуу жайлар менен тыгыз байланышта чыгармачылык иштерди жүргүзүшүн, өзгөчө илим изилдөө, медиа системасында, мезгилдүү маалымат каражаттарында иштөө талаптарын да эске алуу маселеси коюлууда. Бул филология багытында “кыргыз тили жана адабияты” адистигинде билим алган жарандын дипломун алган соң түрдүү кызматтарда ишмердүүлүгүн жүргүзүү менен бирге андан ары билим алуусун улантып, эл аралык долбоорлордун масштабында үзгүлтүксүз билим берүү системасынан пайдаланууга жол ачып бермекчи. Өнүккөн өлкөлөрдө ишке ашып жаткан мындай көрүнүш кыргыз адабияты боюнча билим берүүдө кыялый түшүнүк катары көрүнгөнү менен компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасынын максаттарынан алганда кыргыз адабиятын окутууга арналган дисциплиналардын окутуу технологиясынын контекстинде бул багытта иштердин аткарылышы өзгөчө окуу материалынын мазмунун аныктоодо, практикалык көндүмдөрдү калыптандыруучу сабактарды уюштурууда, тандоо курстарын сунуш кылууда, анан перспективада жогорку окуу жайында *аккредитациялык иштерди жолго коюуда* маанилүү роль ойномокчу.

Кыргыз адабияты боюнча билим берүү азыр өзүнчө аралчада турат, б. а. ал сырттан, эл аралык жогорку кесиптик билим берүү системасынан эч нерсе албагандай эле өзүнөн да мазмунга ээ маанилүү эл аралык деңгээлде эч нерсе чыгара элек. Эгер ушул абалында кала турган болсо кыргыз адабияты жогорку кесиптик билим берүү даражасынан ажырай тургандыгы анык. Ошондуктан филология тармагында жогорку кесиптик билим берүү системасында кыргыз адабияты өнүккөн өлкөлөр иштеп чыккан иш тажрыйбаларды өз ишмердүүлүгүндө пайдаланууга тийиш. Тагыраак айтканда, кыргыз адабияты боюнча предметтердин Мамлекеттик тил статусунда турган кыргыз тилинде коммуникативдүү байланышты жогорку деңгээлде уюштуруу үчүн маанилүү салымы бар экендиги белгилүү болсо, филолог адабиятчыларды, адабий ишмердүүлүктү өзүнүн кесибин катары аныктаган адабият күйөрмандарын эл аралык байланышка чыгаруу үчүн адабий билим берүүнүн базасында котормонун түрлөрүн (сөзмө сөз которуу, маанисине жараша которуу, синхрондук котормо, көркөм котормо, б. ж.) өнүктүрүп, ал аркылуу азыр филолог адиске зарыл болуп турган маданий аралык коммуникациянын бардык каражаттарынан пайдалана билүүнү калыптандыруучу компетенцияларга ээ кылуу маселесин чечүү керек болууда. Мунун өзү кыргыз адабиятына тиешелүү дисциплиналардын контекстинде чет тилдердин бирин үйрөнүүнү интеграциялоо зарылдыгын көрсөтүп, көркөм чыгарманы котормосуз окуп үйрөнүүгө, анын натыйжасында конкреттүү чыгарманын көркөм-эстетикалык нарк-насилин, автордун сүрөттөө манерасын, стилин, дүйнө кабылдоо чебер-

чилигин таанып-билүү максаты коюлбастан, лингво-өлкө таануучулук компетенцияга ээ болуу, анан барып филолог адистин чыгармачылык ишмердүүлүгүнө өтө керек гезит-журналдарда, радиотелеберүүдө чет тилиндеги макала-маалыматтарды котормосуз түшүнүүгө, зарыл болсо иштиктүү каттарды жазууга, сүйлөшүүлөрдү жүргүзүүгө, билим жетсе чет элдиктер менен келишим түзүп иштешүүгө таандык практикалык көндүмдөрдү калыптандыруу проблемаларын жолго коюучу окуу-методикалык инновациялык иштерди жүргүзүү маселеси ачык турат. Азыр ушул тапта мына ушул чечиле электигине байланыштуу филологиялык багытта жогорку кесиптик билим берүүдө “кыргыз тили жана адабияты” боюнча бакалаврдык кесипти эңсеп келгендер жокко эсе экендигин, ЖРТ (жалпы республикалык тесттирлөө) алган баллы өзү эңсеген кесипке жетпей калган үчүн ушул кесипти окуп калгандыгын билдиргендер студенттердин дээрлик көбүн түзө тургандыгын сурамжылоо эксперименти эчак эле аныктаган.

XXI кылым полиглоттордун заманы боло тургандыгын өнүккөн өлкөлөр XX кылымдын акыркы жылдарында эле ачыкка чыгарышкан. Кыргызстан бул багытты өзүнүн стратегиялык пландарына киргизип, орто билим берүүдө бардык билим берүү тармактарына үч тилден кем эмес билим берүүнү ишке ашырып келет. Ырас, анын натыйжага ээ болуусу ар түрдүү болгону менен качандыр бир мезгилде массалык масштабда ийгилик бере турганына күдөр үсүүгө болбойт. Филологиялык багыттын башка жогорку кесиптик билим берүү тармактарында (мисалы, англис, кытай, корей, япон, ж. б.) мындай иштер “кыргыз тили жана адабияты” адистигинде практикаланып, үч тил окутулуп жатканына карабай ал өз натыйжасын бере элек. Мындай көрүнүш кыргыз адабияты боюнча сабактарды гана эмес, аталган кесипке даярдоочу дисциплиналардын бере турган резултыгын интеграциялоо маселесин ачыкка чыгарат да, кесип кыргыз тили жана адабиятына таандык болгондуктан, проблеманы чечүү

маселесинде кыргыз адабиятына тиешелүү сабактардын мазмуну (кыргыз тилине таандык сабактар да ошондой эле жоопкер) стандарт белгилеген компетенциялардын чен-өлчөмдөрүнө ылайык билимдерди интеграциялоону өзүндө чечишин талаптандырат. Ырас анын бир бутагы сабактардын мазмунун компетенциялуу парадигмасында жаңылоо болсо, экинчи бутагы интеллектуалдык маалымат технологиясын пайдалануу аркылуу чечилмекчи. Анткени, кыргыз адабияты боюнча сабактардын мазмунун, окутуу технологиясын жогорку окуу жайдын сайттарына жайгаштыруу кандай маанилүү болсо, О.В.Крючкова белгилегендей, онлайн системасын колдонуу, ал аркылуу эл аралык тилдердин биринде талкууларга катышуу [4], өзү өздөштүрүп жаткан тилде жазылган адабий-эстетикалык баалуулуктардан кабардар болуу, аларды кыргыз адабиятына таандык илимий-теориялык ойлор менен салыштыруу, ошондой эле кыргыз адабиятындагы новатордук табылгаларды дүйнө жүзүнө жайылтуу милдеттери алдыда турган болсо, муну адабий билим берүүнүн системасына киргизмейин маселе чечилбестиги анык. Жыйынтыктап айтканда, кыргыз адабияты боюнча жогорку кесиптик билим берүүдө азыркы дидактикалык системада аракетке келүүсү дисциплиналардын мазмундук да, формалык да жактан жаңылануусун талап кылат.

Адабияттар

1. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования // Пародное образование. – 2003. – №2, 58-64-беттер.
2. Хуторской А. В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций // Интернет-журнал “Эйдос”. – 2005. – 12 декабря. (<http://www.eidos.ru/journal/2005/1212.htm>)
3. Андреев А. Знания или компетенции? // Высшее образование в России.-2005.-№2, 3-11-беттер.
4. Крючкова, О. В. Комплексная информатизация образования [Текст] / О. В. Крючкова. - Минск: Красико-Принт, 2006. 54-бет. – 176 с